

Міністерство внутрішніх справ України

Університет внутрішніх справ

На правах рукопису

ГОЛІКОВ Сергій Олексійович

УНІВЕРСИТЕТСЬКА ФІЛОСОФІЯ:
ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОЇ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ

09.00.03 - соціальна філософія та
філософія історії

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Харків - 1995

11091

00761554 (S)

Дисертацією в рукопис

Робота виконана в Харківському державному університеті

Науковий керівник - доктор філософських наук, професор
Мамалуй Олександр Олександрович

Офіційні опоненти: 1. Доктор філософських наук, професор
Горський Вілен Сергійович
2. Кандидат економічних наук
Чернецький Юрій Олександрович

Провідна установа - Харківський державний педагогічний
університет ім. Г.Сковороди

Захист відбудеться " 6 " грудня 1995 року о 15.00 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 02.24.04
Університету внутрішніх справ за адресою:
310080, м.Харків, пр. 50-річчя СРСР, 27, ауд. 209

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці
Університету внутрішніх справ

Автореферат розіслано " 3 " листопада 1995 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради *А.Мошенський* О.С.Мошенський

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність теми дослідження. Історія світової філософської думки являє собою складний суперечливий процес, звернення до якого особливо актуальне під час зміни засад та пошуку нових шляхів розвитку. В сучасних умовах, коли утверджується плюралізм філософських ідей у стінах вітчизняних університетів, а філософія та її викладання значно змінюється, звернення до аналізу становлення університетської філософії та виявлення її специфіки обумовлено проблемами, які пов'язані з реформою вищої освіти, що має на меті розвинути творчі можливості особистості, її культуру та інтелект, забезпечити пріоритет гуманістичних цінностей як необхідну умову духовного відродження суспільства.

Університетська філософія є формою інституційної філософії. Її виникнення - результат інституціалізації як філософії, так і сфери освіти. Інституціалізація філософії, що передбачає певний рівень філософської комунікації, веде до самовизначення філософії серед інших сфер людської діяльності. В процесі інституціалізації філософії утверджується як відносно самостійна її власна сфера дослідження та викладання з внутрішньо властивими їй особливостями функціонування. Виявлення їх здається важливим не тільки для розуміння механізмів трансляції філософського знання, але і для пізнання логіки розвитку філософських ідей, для визначення впливу на становлення філософської думки.

З'ясування спадкоємності в розвитку інститутів освіти та виділення провідного освітнього центру - університету, як джерела передового знання та культури, - є необхідним для визначення стратегії університетської освіти. Від того, як розуміється сьогодні статус університету, його місія, на яких пріоритетах базується університетська дослідницька програма і яка її перспектива залежать образ та доля університетської філософії.

На сучасному етапі розвитку суспільства необхідними умовами досягнення цілісності людського існування, забезпечення соціальної стабільності та взаєморозуміння стаєть високий рівень культури, глобалізація мислення, філософське розуміння проблем. Відповідно до цього зростає роль універ-

ситетської філософії як однієї із складових університетської освіти, специфіка якої передбачає, переважно, фундаментальний характер знання, що одержує студент, орієнтацію на дослідження і творчість як невід'ємну сферу університетської діяльності. Для розуміння місця університетської філософії в духовному житті суспільства особливе значення має дослідження зародження західноєвропейської університетської філософії, виявлення тенденції її розвитку, особливостей функціонування філософії в різному соціокультурному середовищі. З'ясування специфіки університетської філософії має і практичне значення у зв'язку з тим, що воно необхідне для оновлення та збагачення університетської форми організації філософської діяльності в сучасних умовах.

Проблема, яка є актуальною на сьогоднішній день, - осмислення розвитку філософської думки в Україні в руслі становлення європейської духовності та культури. Університетська філософія тісно вплетена в духовне життя народу, в тією формою філософії, яка сприяє розповсюдженню філософських ідей, суттєво впливає на формування національної специфіки філософствування. З цієї точки зору, вивчення особливостей становлення української університетської філософії являє собою важливий аспект дослідження розвитку філософії в Україні, необхідність якого не викликає сумніву.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблема становлення та специфіки університетської філософії і на сьогоднішній день залишається недостатньо розробленою. Питання розвитку філософії в університетах лише частково порушувалося в літературі з історії філософії, філософії та історії освіти, філософії науки, соціології, педагогіки, але до цього часу ще так і не стало предметом спеціального філософського дослідження. Незважаючи на підвищення соціального значення університетської освіти, посилення ролі університетської філософії у формуванні духовності суспільства, досі не був з достатньою визначеністю виділений та проаналізований феномен університетської філософії. Хоча в зарубіжній та вітчизняній літературі в контексті досліджень з різної проблематики були висвітлені окремі аспекти університетської філософії, фрагменти її історії, що дозволило поставити проблему

специфіки та становлення університетської філософії та обґрунтувати запропоновані способи її розробки.

Проблемі розвитку університетської філософії певну увагу приділяло чимало західноєвропейських філософів. Серед них можна виділити І.Канта, Гегеля, А.Шопенгауера, М.Хайдеггера, К.Ясперса, Х.-Г.Гадамера та ін.

В роботах В.С.Горського, О.Ф.Грязнова, В.В.Соколова, З.О.Каменського, В.М.Кузнецова, Б.В.Меєровського висловлені цікаві міркування щодо ролі університетської філософії в історії світової філософської думки.

Для аналізу університетської філософії як форми інституційної неабиякий інтерес становлять роботи з інституціалізації наукових спеціальностей та диференціації науки Г.Парсонса, Н.Сторера, І.Шпігель-Резінга, Р.Уітлі, В.ван ден Делла, П.Вайгарта, О.Тітмоніса, з соціології науки Н.Яхієла, О.П.Огурцова, з соціології організацій та соціальних інститутів О.М.Пригожина, Д.П.Андрєва, Н.М.Коржевської, Н.Б.Костіної, з історії педагогіки К.Шмідта, П.Монро.

Існує велика кількість праць з історії розвитку західноєвропейських університетів, де досліджуються конкретні факти, умови функціонування університетів в окремих країнах тощо. Принагідно можна згадати наукові праці В.Ігнатовича, О.М.Стоянова, В.М.Івановського, Г.І.Ліпатникової, М.Сперанського, В.І.Розумовського, М.Суворова, Ф.Паульсена, К.Кавеліна та інш. Осмисленню ідеї університету, обґрунтуванню різних його моделей присвячені роботи В.фон Гумбольдта, Дж.Г.К.Ньюмена, М.Вебера, А.Флекснера, Х.Ортеги-і-Гассета, К.Ясперса, К.Керра та інш.

Серед узагальнюючих досліджень останнього часу важливи-ми для вивчення даного питання є роботи Н.С.Ладичець, в яких вона розглядає проблему ідеалів, цілей та ціннісних орієнтацій університетської освіти, сучасні моделі університетів, пріоритети їх розвитку.

Твори з історії філософії в Росії кінця ХІХ - початку ХХ століття /О.І.Введенський, О.Ф.Лосєв, Е.Л.Радлов, Г.Шпет, М.О.Лоський та інш./ та в Україні /Д.Чижевський, Д.М.Вільчинський, М.О.Скрипник, О.Нікольський та інш./ хоча і не концентруються безпосередньо на проблемах університетської

філософії, проте торкається деяких її аспектів, містять цікавий матеріал для подальшого поглибленого аналізу становлення та специфіки вітчизняної університетської філософії. Використання результатів дослідження, здобутих цими вченими, а також звернення до праць Д.І.Багалія, О.С.Лебедева, Ф.Зеленогорського, І.М.Бороздіна, В.Іконникова, І.Г.Халанського, М.О.Лавровського, Хр.Роммеля дозволяє конкретніше показати складний процес становлення університетської філософії в Харкові. Особливо важливими для цього є твори І.Б.Шада, А.І.Дудровича, Ф.О.Зеленогорського, П.Е.Лейкфельда, О.Новицького, С.С.Гогоцького.

Філософські, соціологічні, культурологічні та історичні дослідження підготували теоретико-методологічну базу для аналізу проблеми становлення університетської філософії та її специфіки, яка досі в літературі не зконституйована як спеціальна самостійна галузь наукового інтересу.

Мета та основні завдання дослідження. Метою здійсненого дисертаційного дослідження є тематизація проблеми становлення університетської філософії в плані прояснення її інституційної природи та соціокультурних умов функціонування в системі освіти.

Досягнення поставленої мети реалізується через вирішення таких завдань:

- вивчення процесу інституціалізації західноєвропейської філософії як передумови виникнення та фактора розвитку її особливої університетської форми;

- виявлення багатоманіття основних національних типів та соціокультурних моделей функціонування університетів для визначення їх ролі в еволюції університетської форми інституціалізації філософії;

- уточнення уявлень про особливості соціальної інституціалізації університетської філософії в Україні /зокрема в Харкові/.

Методологічна та теоретична основа дисертаційного дослідження. В теоретико-методологічному відношенні здійснене дослідження зорієнтовано на філософський плюралізм, виявлення та використання позитивних досягнень в різних галузях та напрямках науки, культури та філософії, які сприяють прояс-

ненню специфіки університетської філософії, дослідженню процесу її становлення та інституціалізації. Автор прагнув поєднати історичний та логічний підходи до вивчення та опису обраної теми, намагався найповніше врахувати найбільш цінні ідеї історико-філософських, культурологічних, соціологічних, історичних та педагогічних досліджень, що були проведені раніше.

Об'єкт та предмет дослідження. Об'єктом дисертаційного дослідження є соціальна інституціалізація європейської філософії, а безпосереднім предметом виступає університетська філософія як особлива інституційна форма.

Основні результати дослідження та їх наукова новизна. Серед одержаних результатів, що характеризуються науковою новизною, найбільш суттєвими є такі:

1. Здійснено спеціальний аналіз феномену інституціалізації філософії та виявлено його "амбівалентність", що спричинена непідвладністю вільної філософської творчості та спілкування імперативам соціальної організації.

2. Виявлений "хвильоподібний", "пульсуючий" характер процесу інституціалізації філософії та визначені його крайні межі: з одного боку, тяжіння до повного розчинення філософії в інших формах суспільної та індивідуальної свідомості, з іншого - перетворення на окрему високоспеціалізовану та професіоналізовану галузь творчості та викладання.

3. Університетська філософія репрезентована як особлива професійна форма інституціалізації західноєвропейської філософії в сфері освіти.

4. На основі порівняльного аналізу різноманітних типів /моделей/ університету як соціального інституту встановлено, що плюралістичний потенціал університетської філософії реалізується, передусім, у залежності від втілення принципу академічної свободи, що, в свою чергу, знаходиться у взаємозв'язку з соціокультурними умовами функціонування університетської освіти.

5. Показано, що кризу університетської філософії в другій половині XIX - XX ст. необхідно розглядати в контексті кризи класичного типу раціональності та напруженого пошуку нових "некласичних" форм філософського дискурсу.

6. На базі маловідомого матеріалу досліджено процес соціальної інституціоналізації філософії в Україні /в Харкові/, охарактеризовані його особливості, які визначили специфіку української університетської філософії.

Теоретичне та практичне значення роботи. Основні положення та висновки дисертації можуть бути теоретичною базою для подальших досліджень як становлення, так і перспектив розвитку університетської філософії, для вирішення практичних проблем, пов'язаних з функціонуванням філософії в певному університеті. Матеріал про становлення університетської філософії в Україні /в Харкові/ допоможе визначити перспективи розвитку вітчизняної університетської філософії. Зібраний та систематизований матеріал з цієї проблеми може бути застосований у розробці та викладанні лекційних курсів з історії філософії в Україні, спецкурсів з соціальної філософії та філософії освіти. Матеріали дисертації можна використати не лише в філософських, але також і в культурологічних, соціологічних та історичних дослідженнях.

Апробація роботи. Висновки та основні положення дисертаційного дослідження опубліковано в 4 друкованих працях автора. Вони були викладені в доповідях на регіональних та міжрегіональних наукових конференціях "Харківські сквородинівські читання, присвячені 270-річчю з дня народження Григорія Сави́ча Сковороди" /Харків, 1992 р./, "Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи" /Харків, 1993/, на філософському симпозіумі студентів, аспірантів та молодих викладачів ХДУ "Знання, культура, влада: проблеми філософського осмислення" /Харків, 1993 р./, а також обговорені на аспірантському та методологічному семінарах кафедри філософії Харківського державного університету. Окремі положення дисертаційного дослідження використовувались автором у практиці викладацької роботи.

Структура роботи. Дисертація складається з вступу, чотирьох розділів, висновку, додатка та списку використаної літератури. Обсяг основного тексту дисертації - 158 сторінок, додаток містить в собі 48 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, характеризується ступінь її розробки в філософській та науковій літературі, визначається мета та основні завдання дослідження, його теоретико-методологічна основа, висвітлюються елементи наукової новизни, теоретичне та практичне значення роботи.

Перший розділ - "Про специфіку інституційної філософії". Розглядаючи процес інституціалізації філософії, автор виділяє два його аспекти: когнітивний та соціальний. Під когнітивним аспектом розуміється утворення інтерпретаційних моделей, характерних для філософської свідомості, самовизначення філософії як форми духовного досвіду та типу раціональності, становлення її як категоріально-понятійної системи. Соціальна інституціалізація виявляється в утворенні та розповсюдженні формальних структур, що об'єднують людей за їх інтересом до філософії та філософствування, в формуванні організованої спільноти філософів з певними організаційними формами творчого спілкування, а також взаємодії з іншими інститутами суспільства. В цьому відношенні процес інституціалізації може бути зінтерпретований як становлення інституційних форм соціалізації філософії.

В дослідженні відзначається, що ступінь когнітивної та соціальної інституціалізації достатньою мірою структурує діяльність у сфері філософії. Низький ступінь когнітивної інституціалізації філософії характеризує ситуацію, коли філософи поділяють деякі спільні фундаментальні положення, цінності та переконання, але їх діяльність залишається некоординованою. Чим більше взаємопорозуміння щодо природи філософського пізнання, зближення світоглядно-методологічних принципів, категоріального апарату, тим вищий ступінь когнітивної інституціалізації філософії. На думку дисертанта, високий ступінь когнітивної інституціалізації характеризує моністичні філософські системи, підтримує їх претензії на домінування. Ступінь соціальної інституціалізації може бути різним, починаючи з обміну ідеями чи результатами творчої роботи і аж до організації професійних спілок філософів. Визначення ступеня

інституціоналізації філософії дозволяє виявити міру її розвиненості, стабільності, автономності, спроможність до відтворення та розповсюдження, забезпечення свободи творчої діяльності. На цій підставі автор розмежовує "інституційну" та "неінституційну" філософію, робить висновок, що реальний процес розвитку філософії відбувається в просторі напружених протиріч інституційної та неінституційної філософії.

Характерною особливістю інституційної філософії є її професійний характер. Творча та викладацька діяльність філософа в значній мірі регулюється професійними обов'язками. Це впливає на розвиток та становлення філософських ідей, функціонування яких пов'язане з окремими соціальними інститутами. Разом з тим, інституціоналізація завжди передбачає певну спеціалізацію, стандартизацію та формалізацію. Для того, щоб організувати взаємодію членів інституту необхідна соціальна норма, що визначала би стандарт поведінки людей, які об'єднані цим інститутом. Таким чином, інституціоналізована філософська діяльність підвладна певному нормуванню, тоді як, згідно зі своєю природою, філософська думка знаходиться в постійному пошуку, зміні, розвитку. Автор вважає, що протиріччя між знеособленням людини як елемента соціального інституту та особистісним характером філософствування є відрізнявальною рисою інституційної філософії.

Як показано в роботі, специфікація інституційної філософії залежить від впливу зовнішніх інститутів і, передусім, держави, яка здійснює свою політику в галузі науки та освіти. Такий вплив автором розглядається на трьох рівнях: політичному, інституційному та когнітивному.

У другому розділі - "Інституціоналізація філософії як передумова виникнення університетської філософії" - увага зосереджена на дослідженні процесу інституціоналізації філософії та сфери освіти з метою з'ясування специфічних рис інституційної форми філософії.

У першому параграфі - "Давньогрецький початок інституціоналізації філософії" - відзначається, що в історії розвитку філософії існував певний період, умовно названий доінституційним, коли елементи філософії та філософської діяльності розвивалися в рамках інших інститутів. Процес вивільнен-

ня філософії, вичленення з тих /передфілософських та прото-філософських/ форм, в яких зароджувалась філософська діяльність розглядається автором як перша історична передумова інституціоналізації філософії.

Давньогрецькі філософські школи представлені як форми та результат інституціоналізації філософії та сфери освіти. Якщо Піфагорейський Союз є соціальним інститутом, що являє собою рівнозмірну як релігійну спільноту, так і спілку філософів та вчених, де філософія переплітається з іншими галузями людського знання та релігійної віри, то філософські школи Платона та Арістотеля розглядаються як інститути, в яких філософія інституціоналізується і когнітивно, і соціально. Аналіз становлення давньогрецьких філософських шкіл показав, що інституційна філософія, по-перше, носить упорядкований, систематизований характер, обумовлений необхідністю як самовизначення філософії, так і трансляції філософського знання, по-друге, вона не потребує керування з боку інших соціальних інститутів; в умовах відносно автономії інститутів філософії її розвиток відбувається на основі самоорганізації та саморегулювання. Особливість давньогрецької інституційної філософії становить нерозривність процесів викладання та творчості, точніше, таке їх поєднання, коли творчий процес безпосередньо влієний у процес викладання філософського знання.

У другому параграфі - "Доля інституційної філософії у стародавньому Римі" - виявляються причини занепаду інституційної філософії в цей період. На думку автора, процес інституціоналізації філософії призвів до її догматизації та доктринізації, до витіснення творчості за межі інституційної філософії, до її "етизації", обумовленої практично-утилітарним характером римської освіти, і, врешті, до "розчинення" філософії в інших формах суспільної свідомості. Поступовий розвиток домінації викладання над творчістю в інституційній філософії сприяв перетворенню філософії на учбову дисципліну, а одержавлення установ освіти та затвердження викладацької діяльності в філософських школах Риму та Афін як оплачуваної з державної скарбниці підпорядкування інституційної філософії державним цілям. Автор робить висновок, що в умо-

вах "омертвіння" інституційної філософії відбувається "оживлення" неінституційної, про що свідчить діяльність Сенеки, Марка Аврелія.

У третьому параграфі - "Філософія та інституціалізація освіти в монастирських школах" - підкреслюється школярський характер монастирських учбових закладів, в яких переважали аж ніяк не наукові чи дослідницькі цілі, і навіть не стільки освітні, скільки виховні. Мавчи достатньо низький рівень інституціалізації, філософія розвивалась у лоні християнської релігії, виконуючи підпорядковано-обслуговуючу роль. Відповідно до цього вона мала педагогічний характер, була покликана виховувати любов до Бога, до церкви, допомогти людині позбутися гріху та заслужити порятунк. В цілому ж, "життя" філософії в монастирських школах підтримувалося скоріш не в учбовому процесі, а в збереженні та переписуванні книг. Єдиними засобами розвитку філософії монастирських шкіл, на думку дисертанта, були інтерпретація та коментування різних авторів в умовах пріоритету богоодкровенних істин.

Таким чином, процес інституціалізації філософії постає як "хвильоподібний", "пульсуючий". Філософія почала своє вицнення в особі перших філософів античності, інституціалізуючись спочатку як певне коло ідей, а потім в філософських школах, досягла розквіту в стародавній Греції і в значній мірі втратила інституційну самостійність, розчинившись в релігії та підпорядкувавшись її проблематиці. З цієї точки зору, виникнення університетської філософії можна розглядати як реінституціалізацію філософії в епоху Середньовіччя.

Третій розділ - "Становлення західноєвропейських університетів та інституціалізація університетської філософії" - складається з двох параграфів.

У першому параграфі - "Реінституціалізація філософії в середньовічних західноєвропейських університетах" - досліджуються умови виникнення університетів як інституційних форм освіти, що сприяли відновленню процесу самовизначення філософії, перетворенню її на відносно самостійну галузь творчої діяльності. Автор звертає увагу на те, що перші середньовічні університети виникали як добровільні об'єднання /корпорації/ учителів та учнів; вони не були ані повністю

церковними, ані повністю державними установами, завдяки чому відкривали можливості для утвердження елементів свободи творчості та викладання, які потім реалізуються у принципі академічної свободи. Поява університетів є спробою реалізації потреби у вільній самостійній освіті. Виникнення вищих учбових закладів в Парижі, Болоньї, Салерно супроводжувалось об'єднанням навколо видатного вченого його учнів та послідовників у добровільне товариство для заняття наук.

Початок соціальної інституціоналізації університетської філософії, з точки зору дисертанта, пов'язаний з розподілом університету на факультети та появою факультету "сіми вільних наук", де викладались граматика, діалектика, риторика, математика, фізика, метафізика та моральне вчення. Незважаючи на те, що цей факультет був найбільшим за кількістю учнів та значна частина університетської роботи була зосереджена саме тут, в структурі середньовічних університетів *facultas artium* виконував пропедевтичну функцію, був підготовчим до вступу на "старші" факультети. Основне його завдання полягало у передачі студентам певної суми знань, що з самого початку обумовило пропедевтичний характер університетської філософії. Відповідно до цього, основною інституційною формою комунікації стала лекція, де переважало лекторське диктування філософських текстів, тлумачень та зауважень. Евристичний потенціал диспутів, як специфічної форми спілкування в рамках університетської філософії, не був розкритий в повній мірі в зв'язку з тим, що відбулася гіпертрофія диспуту, абсолютизація його місця в духовному житті. Диспути проводились заради самих диспутів, не зверталась увага на наукову, філософську їх необхідність та спрямованість. Така соціальна інституціоналізація сприяла тому, що філософія склала в жорстких, встановлених формах, а філософська творчість була зведена до мінімуму, оскільки відхилення від прийнятого та визнаного раз і назавжди порядку не припускалось та не заохочувалось.

У процесі соціалізації філософії здійснювалась і її когнітивна інституціоналізація. Дисертант звертає увагу на той факт, що викладання філософії як науки та учбової дисципліни в середньовічних університетах не було яком-небудь

систем, а містило в собі вивчення набору окремих творів /переважно з питань логіки/. Найбільш розповсюдженими в університетах були твори Арістотеля, що зумовило необхідність їх пристосування до християнсько-католицького віровчення. На переосмисленні аристотелізму з цих позицій зосередив свою діяльність Фома Аквінський, вчення якого в кінці XV століття стало домінуючим на теологічних факультетах університетів католицьких країн.

Зародження іншої традиції в університетській філософії пов'язане з Оксфордським університетом. В центрі уваги англійських вчених опинились природничо-наукові твори Арістотеля, знайомство з якими, з одного боку, та віддаленість Оксфордського університету від центру католицького світу, з іншого, створили сприятливі умови для розвитку емпіричної школи, що представлена такими філософами, як Роджер Бекон, Дунс Скот, Уільям Оккам.

У другому параграфі - "Взаємодія неінституційної та інституційної /університетської/ філософії в епоху Відродження та Реформації" - розглядається соціально-інституційна ситуація в сфері освіти та філософії в цей час. Засилля схоластики, високий ступінь інституціалізації університетської філософії призвели до того, що оригінальні філософські розвідки перемістились за межі університетів до неформальних гуртків аматорів філософії. Автор акцентує відмінності інституційної /університетської/ та неінституційної філософії, що проявились у формі викладу філософських ідей, у протилежності комунікаційних форм, у відмінності ціннісних настанов та орієнтацій філософів. Підкреслюється, що гуманізм, який виник як протилежність інституційної філософії, поступово сам інституціалізується; філософські погляди, що виникли спочатку у гуртках та товариствах, приходять у стіни університетів; академічна філософія інституціалізується водночас з формалізацією академій, підпорядкуванням їх державній владі.

Особливість соціальної інституціалізації університетської філософії в епоху Реформації полягає в тому, що в католицькому світі університет був об'єднаний з єзуїтськими колежіями, внаслідок чого викладання усіх обов'язкових пред-

метів філософського факультету було передане єзуїтам. Це обумовило специфіку університетської філософії, оскільки сприяло відродженню в університетах її схоластичної форми. Релігійну спрямованість набула університетська філософія і в протестантських університетах, де вивчались риторика та логіка Арістотеля як необхідні для правильного розуміння та тлумачення Священного Писання. На думку автора, підпорядкування університета церковним інститутам, а університетської філософії теологічно-конфесійним інтересам вкотре призвело до зміщення центру філософської творчості в галузь неінституційної філософії /Ф.Бекон, Р.Декарт, Б.Паскаль, Б.Спіноза, Г.Лейбніц та інш./.

Таким чином, важливою рисою університетської філософії як форми інституційної являється її здатність до "розгерметизації", що в періоди кризи дозволяє черпати джерела розвитку із сфери неінституційної філософії. Проте в умовах жорсткого підпорядкування університетів іншим соціальним інститутам університетська філософія набуває закритого характеру, перетворюється на певну систему догм, яка не суперечить домінуючим ідеологічним доктринам.

Четвертий розділ - "Соціально-інституційна специфіка університетської філософії" - має чотири параграфи.

У першому параграфі - "Національні типи університетів та їх роль у становленні університетської філософії" - дисертант виділяє три основні національні типи університетів, що сформувалися у кінці ХУШ - на початку ХІХ століття: англійський, французький та німецький. Запропоновані наступні підстави для такого розмежування: 1/ взаємовідношення університету та інших інститутів суспільства /держави, церкви/; 2/ структура університету; 3/ реалізація принципу академічної свободи в університетському житті; 4/ становище професорсько-викладацького складу; 5/ місце філософії в університетській освіті, яке обумовлене метов та завданнями навчання в університеті.

Особливість французького університету полягає в тому, що він був інституційно інтегрований державою та мав у своєму складі усі учбові заклади Франції. Відсутність достатньої автономії університету обумовило сильну централізацію управ-

ління дослідницькою та викладацькою діяльністю, що є несумісним із свободою філософської творчості. У французькому університеті початку XIX століття філософія інституціоналізувалася лише у формі кафедри філософії на словесному факультеті, що обумовило її другорядне становище в університетській освіті.

Переважа в духовному житті системи коледжів - специфічна риса англійського типу університету, який реалізований в Оксфорді та Кембріджі. У зв'язку з тим, що діяльність "вищих" факультетів була зведена до формального прийому екзаменів, університет був представлений фактично одним діючим факультетом - факультетом вільних мистецтв або артистичним, на якому читались лекції з логіки, метафізики та моральної філософії. Разом з тим, великий вплив на університетське життя з боку англіканської церкви сприяв утвердженню схоластичних елементів в університетській філософії Англії.

На XIX століття в Німеччині сформувався тип університету, що відрізнявся відродженням інтернаціонального характеру, достатньою мірою автономії, утвердженням в університетському житті принципу академічної свободи, перетворенням філософського факультету на провідний факультет університету. На підставі порівняльного аналізу цих основних національних типів університетів автор робить висновок, що самому духу філософії найбільш відповідає німецький тип університету, напружена праця в якому протягом майже двох століть увінчалася виникненням німецької класичної філософії. Філософська система Хр. Вольфа, на думку дисертанта, не тільки суттєво вплинула на розвиток університетської освіти, а й означала якісно новий рівень когнітивної інституціоналізації філософії, на якому філософія постає не через окремі її частини, а як цілісна, систематизована наука. Визначивши філософію як науку, Хр. Вольф започаткував процес раціоналізації університетської філософії. З точки зору автора, когнітивна інституціоналізація філософії, яка ґрунтується на раціональному типі мислення, досягла найвищого ступеня в філософській системі Гегеля, де сформувалася як єдина, претендуюча на "абсолютність" та "завершеність", філософська система, що згодом обернулося певним застоєм у розвитку та вимогах

пошуку нових шляхів становлення філософської думки в університетах.

У другому параграфі - "Особливості соціальної інституціалізації університетської філософії в Україні" - автор відзначає, що соціалізація української університетської філософії проходила в різних соціокультурних умовах. Так, становлення університетської філософії у Львові відбувалося в умовах переважаючого впливу австрійського та польського духовного життя. Певний інтерес становить створення Українського інституту при Львівському університеті /1787-1803/, діяльність в рамках якого /П.Лодій та І.Лаврівський/, щоправда, не призвела до створення яких-небудь систем, а обмежилась перекладом філософських творів з використанням російської та церковнослов'янської мов.

Специфічні умови царської Росії наклали відбиток на становлення університетської філософії в Харкові та Києві. Харківська університетська філософія мала багатообіцяючий початок в особі німецького філософа професора І.Б.Шада, який розповсюджував в Слободській Україні ідеї німецької класичної філософії. Його плідна діяльність заснувала філософську традицію в Харківському університеті.

Київська університетська філософія зазнала могутнього впливу духовно-академічної філософії. Перші професори філософії Київського університету /О.Новицький, С.С.Гогоцький/ були не тільки випускниками Київської духовної академії, але і її викладачами. Проте, незважаючи на різні витoki, соціально-інституційні особливості та політичні умови зумовили спільність долі харківської та київської університетської філософії.

Харківський та Київський університети не мали відносної інституційної самостійності, оскільки в Росії склалась унікальна ситуація, коли в системі освіти були поєднані три соціальні інститути: держава, церква та університет. Викладачі філософії, являючись членами університетів, водночас були немов би службовцями держави та провідниками основ релігії. Така форма соціальної інституціалізації вела до

¹ Більш докладно про становлення університетської філософії в Харкові див. у Додатку.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

підпорядкування університетської філософії політичним та релігійним цілям.

Автор підкреслює переважно пропедевтичний характер української університетської філософії, зумовлений статусом університету як, передусім, освітньої та виховної установи.

У третьому параграфі - "Ідеальні" типи університетів та місце університетської філософії - увага зосереджена на виявленні тенденцій в осмисленні ідеї університету та визначенні місця філософії у відповідній ідеальній конструкції університетської освіти.

Досліджуючи історію створення "ідеальних типів" університетів, дисертант робить висновок, що в європейській культурі склалися дві тенденції в розумінні ідеї університету: 1/ гумбольдтівська /В.фон Гумбольдт, М.Вебер, К.Ясперс та інш./, що вважає головною функцією університету дослідження та творчість; 2/ ньєменівська /Дж.Ньємен, Х.Ортега-і-Гассет та інш./, яка висуває на перший план освітні та виховні завдання університету. Відповідно до цього і місце філософії розуміється по-різному. В першому випадку університетська філософія постає, передусім, як область філософської творчості, в яку "вплетений" викладацький процес, в другому - як учбова дисципліна, в рамках якої творчість підпорядкована цілям викладання. Така соціалізація університетської філософії обумовлює її специфіку. "Ідеальні типи" університетів, що створені в гумбольдтівській традиції, більшою мірою сприяють розкриттю творчого потенціалу університетської філософії, розвитку оригінальних філософських ідей; в "ідеальних типах" університетів, що створені в ньєменівській традиції, університетська філософія має, головним чином, пропедевтичний характер, тут переважають відтворення та розповсюдження вже створених філософських систем.

Параграф завершується аналізом кризи університетської філософії в другій половині XIX - XX ст., яка розглядається як результат граничної раціоналізації філософії, прагнення перетворити її на абсолютну науку, або виміряти цінність філософії цінністю науки¹. Звертаючись до творчості М.Хайдеггера, К.Ясперса, Х.-Г.Гадамера, автор підкреслює необ-

¹ Див.: Хайдеггер М. Время и бытие. - М., 1993. - С.328.

хідність продовження напруженого пошуку "некласичних" шляхів розвитку університетської філософії.

У четвертому параграфі - "Про інституційні відмінності університетської філософії" - автор здійснює порівняння різних форм інституційної філософії /університетська, духовно-академічна, академічна/. На думку дисертанта, відмінність університетської філософії від духовно-академічної полягає: по-перше, у відносно більшій незалежності від зовнішнього впливу, забезпеченої певною мірою автономії університетів; по-друге, в універсальному характері університетської філософії, яка "за ідеєю" не скована ані політичними, ані державними, ані конфесійними кордонами; по-третє, у можливості плюралізму у викладанні та творчості. Розгляд своєрідності форм інституційної філософії крізь призму відмінностей інститутів освіти приводить до висновку, що саме для університетської філософії найбільш притаманне поєднання викладацького та творчого процесів, характер якого обумовлює специфіку філософії в певному університеті.

В роботі відзначається, що розвиток університетської філософії, її соціалізація здійснюються в залежності від "зовнішніх" чинників /стан суспільства, його духовна зрілість, освітня стратегія та політика, що проводяться державою, внутрішньоінституційні інтереси та переваги певних університетів/ та "внутрішніх" джерел /характер становлення філософських традицій, різноманітність та ефективність інституційних форм спілкування, наявність та постійне відновлення філософських кадрів тощо/. В той же час, університетська філософія як елемент університетської освіти та галузь філософського дослідження та творчості суттєво впливає на формування соціокультурного середовища, що можна виявити на основі вивчення функцій університетської філософії.

У заключенні дисертації сформульовані основні висновки, що випливають із проведеного дослідження, окреслюються деякі напрямки подальшого вивчення проблеми.

У додатку - "Проблеми становлення університетської філософії в Харкові" - резюмовані результати дослідження харківської університетської філософії за перші сто років її існування. Розглядається роль Харківського колегіуму, літератур-

ного гуртка О.О.Паліцина, діяльності та творчості Г.С.Сковороди в закладенні культурного ґрунту для відкриття університету та зародження університетської філософії в Харкові. Особлива увага приділяється колоритній фігурі І.В.Шада - першого професора кафедри умоглядної та практичної філософії Харківського університету. Простежується роль та творчий внесок професорів А.І.Дудровича, М.М.Протопопова, Ф.О.Зеленогорського, П.Е.Лейкфельда у становлення університетської філософії в Харкові. Відзначаються згубні наслідки постійного "державного регулювання" харківської університетської філософії, які виявились у вигнанні І.В.Шада, посиленні адміністративного контролю за викладанням, призначенні на професорську посаду цілковито невідповідної для цього людини /Ф.Ф.Чанова/, закритті кафедри філософії в 1850 році і майже чвертьвіковій перерві в її функціонуванні.

На тему дисертації надруковано 4 наукові праці, в яких відображені основні положення роботи:

1. Голиков С.А. Университетская философия как форма институциональной философии // Сборник научных работ аспирантов Харьковского государственного университета. /Гуманитарные науки/. - Харьков, 1992. - С.88-92.

2. Голиков С.О. Творчість Г.С.Сковороди та університетська філософія // Тези доповідей харківських сквородинівських читань, присвячених 270-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди. - Харків, 1992. - С.152-154.

3. Голиков С.А. "Академическая свобода" как условие развития университетской философии // Знание, культура, власть: проблемы философского осмысления. Тезисы докладов философского симпозиума студентов, аспирантов, молодых преподавателей. - Харьков, 1993. - С.90-93.

4. Голиков С.А. Влияние харьковской университетской философии на духовно-нравственное становление слобожан начала XIX века // Тези доповідей II Харківських сквородинівських читань: "Національна філософія: сучасне, минуле та перспективи". - Харків, 1993. - С.188-190.

Годиков С. А. Университетская философия: проблема социальной институционализации.

Диссертация /рукопись/ на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности N 09.00.03 - социальная философия и философия истории. Харьковский университет внутренних дел, Харьков, 1995 г.

Университетская философия представлена как особая профессиональная форма европейской философии, становление и развитие которой осуществляется в процессе институционализации, охватывающем сферу образования и философии. Осуществлен специальный анализ феномена институционализации философии и установлен "волнообразный", "пульсирующий" характер этого процесса, выделены основные формы институциональной философии. Обосновывается зависимость специфики университетской философии от ее социальной институционализации. На основе конкретно-исторического материала исследуются особенности социальной институционализации западно-европейской и украинской университетской философии, выявляются институциональные отличия университетской философии, раскрывается ее взаимодействие с социокультурной средой.

Golikov S. A. University Philosophy: the Problem of Social Institutionalization.

Thesis /manuscript/ for a Candidate of Philosophy's degree in speciality N 09.00.03 - Social Philosophy and Philosophy of History. Kharkov University of Internal Affairs, Kharkov, 1995.

University philosophy is presented as a particular professional form of European philosophy, formation and development of which was carried out in the process of institutionalization including the sphere of education and philosophy. A special analysis of phenomenon of institutionalization of philosophy was carried out and, as a result, the "wavy", "pulse" character of this process was determined, and the main forms of institutional philosophy were outlined. The dependence of specific character of university philosophy from its social institution is substantiated. On the basis of concrete historical material the features of social institutionalization of west European and Ukrainian university

philosophy are being studied, the institutional distinctions of the university philosophy and its cooperation with social and cultural surroundings are being revealed.

Ключові слова: інституційна та неінституційна філософія, соціальна інституціоналізація філософії, університетська філософія, типологія університетів.

ΕΠΡ. ΕΕ. Α

υυυυ

AB

22 442
AB 33.443